

## פרשת בהר: מציל עצמו בממון חברו

בימי השואה ניסו היהודים למצוא דרכי הצלה שונות מאימת הצורך, הן לגופם והן לרכושם. באותם הימים יזם הרב שלמה הלברשטאם, האדמו"ר מבאבוב, תוכנית להברחת יהודים מחוץ לגבולות מדינת פולין. הוא וחבריו יצרו קשר עם גוי המוביל פחמים, שיברח ברכבו יהודים. התשלום לגוי היה באמצעות כסף אותו לווה הרב מחבריו. לאחר השואה צריך היה הרב הלברשטאם לפרוע את ההלוואות שלקח, אך הוא פנה לרב משה פיינשטיין בטענה שהוא אינו חייב לפרוע את ההלוואות שלקח משום שבאמצעותן הוא הציל יהודים.<sup>1</sup>

מעשה דומה הגיע לבית-הדין בתל-אביב אל רב העיר, הרב יצחק ידידיה פרנקל, אליו הגיעו שני אחים שבימי השואה החביא כל אחד מהם בנפרד מטמון של כסף עד אשר תעבור המלחמה. כל אחד מהם ידע את מקום המחבוא של השני, אך נצר אותו בליבו. באחד הימים, כאשר הופיעו הגרמנים, אח אחד ניסה להציל את עצמו ורכשו, והראה את מקום המחבוא של האח השני ובכך ניצל. כאמור, לאחר המלחמה הגיעו האחים לבית-הדין כאשר האחד תובע את אחיו שגילה את מחבואו לשלם לו פיצוי.<sup>2</sup> האם האח שהציל עצמו בממון אחיו חייב כעת לשלם?

בפרשת השבוע נאמר: "וְיָחִי אָחִיךָ עִמָּךְ".<sup>3</sup> מפסוק זה למד רבי עקיבא<sup>4</sup> שכאשר שני אנשים הולכים בדרך ורק לאחד מהם יש בקבוק מים שמספיק רק לו, הוא אינו צריך לתת ממנו לחברו שימות בדרך, משום שנאמר: "וְיָחִי אָחִיךָ עִמָּךְ, חֵיךָ קוֹדֵמִים לַחֵי חֲבֶרְךָ". במקרה המתואר, שני האנשים ההולכים בדרך נמצאים במצב של פיקוח נפש אם הם לא ישתו מים, אך במקרה שיש לאחד מהם בקבוק מים והוא לא נמצא בסכנת נפשות ואילו חברו שאין לו בקבוק מים נמצא בסכנת נפשות, כתב הרשב"א<sup>5</sup> שבעל הבקבוק מים חייב לתת אותו לחברו כדי שיינצל. כאן עולה השאלה, האם החבר שנמצא בסכנת נפשות יכול לקחת את המים מבעל הבקבוק ללא רשותו, כדי להציל את עצמו? זאת ועוד, גם אם אכן הוא יכול לקחת את המים, האם לאחר מכן הוא צריך לשלם לו? בספר שמואל מתוארת מלחמתו של דוד עם הפלישתים:

וַיֵּאָסְפוּ פְּלִשְׁתִּים לַחֲזֶה וַתְּהִי שָׁם חֲלָקֶת הַשָּׂדֶה מְלֵאָה עַדְשִׁים וְהָעָם נָס מִפְּנֵי פְּלִשְׁתִּים. וַיִּתְּנָבֶּה בְּתוֹךְ הַחֲלָקָה וַיִּצְלָקָה וַיִּנְדֹּף אֶת פְּלִשְׁתִּים וַיַּעַשׂ ה' תְּשׁוּעָה גְדוֹלָה.<sup>6</sup>

בגמרא<sup>7</sup> למדו שמדובר על חלקת שדה השייכת ליהודים והפלישתים התחבאו בה. דוד המלך התלבט אם מותר לו לשרוף את השדה ובכך להרוג את הפלישתים, שכן השדה שייכת ליהודים? הוא שלח את השאלה לסנהדרין "מהו להציל עצמו בממון חברו?". הם ענו לו: "אסור להציל עצמו בממון חברו, אבל אתה מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו". הראשונים נחלקו מה הייתה בדיוק שאלתו של דוד ומהי תשובת הסנהדרין - לדעת רש"י<sup>8</sup> הייתה זו שאלה בדיני איסור והיתר, אם מותר לאדם להציל את עצמו באמצעות שימוש בממון חברו, והסנהדרין ענו שאסור לו לאדם להציל עצמו באמצעות שימוש ברכושו של חברו.

<sup>1</sup> שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סימן סג); ספר זכרונות המאור (תשל"ד, ח"ב עמוד קלח אות לא).

<sup>2</sup> הרב יצחק ידידיה פרנקל (תחומין, כרך א עמוד 307-303).

<sup>3</sup> ויקרא (כה, לו).

<sup>4</sup> בבא מציעא (סב ע"א).

<sup>5</sup> שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן יז).

<sup>6</sup> שמואל (ב, כג, יא-יב).

<sup>7</sup> בבא קמא (ס ע"ב).

<sup>8</sup> רש"י (בבא קמא ס ע"ב; שם סא ע"א ד"ה דעבד).

## רעיון בפרשה

### נתנאל אוירבך

ואילו לדעת התוספות<sup>9</sup> הייתה זו שאלה בדיני ממונות. כלומר, בוודאי שמותר לאדם הנמצא בסכנה להציל את עצמו בממון חברו, שכן מדובר על פיקוח נפש, רק עלתה השאלה האם לאחר מכן יש לשלם לחברו. על כך ענו הסנהדרין שאדם שאינו מלך חייב לשלם לאחר מכן.

שיטת התוספות נפסקה להלכה בשולחן ערוך,<sup>10</sup> שאדם הנמצא בסכנה רשאי להציל את עצמו באמצעות שימוש בממון חברו, אך לאחר מכן עליו לשלם לחברו. לאור פסק הלכה זה, הורה הרב משה פיינשטיין לאדמו"ר מבאבוב שעליו לפרוע את ההלוואות שלקח עבור הצלת היהודים, והוא אינו יכול לטעון שהוא לא משלם משום שהציל אחרים בממון אחרים: "כי בין להציל עצמו ובין להציל אחרים כשהציל בממון אחרים חייב לשלם כידוע מגמרא ופוסקים".<sup>11</sup> כעת, נבקש לשוב למחלוקת רש"י ותוספות שנחלקו בשאלה האם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו - לדעת רש"י אסור לעשות כן ואילו לדעת התוספות מותר לעשות כן ולאחר מכן לשלם.

דברי רש"י שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו קשים, הרי מדובר על סכנה ופיקוח נפש בו מצוי האדם ובמקרה כזה מותר לעבור על כל האיסורים חוץ משלושת העבירות החמורות עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.<sup>12</sup> אולם, כלל רוח זה שכל העבירות נדחו במצב של פיקוח נפש<sup>13</sup> אינו מוסכם, שכן בגמרא<sup>14</sup> מובאת מחלוקת האם איסור גזל הוא איסור חמור כשלושת העבירות החמורות שאינו נדחה בפני פיקוח נפש או לא, כגון במקרה ומאיימים על עדים לחתום על שטר שראובן חייב לשמעון כסף, ואם לא כן יהרגו אותם. במקרה זה, מדובר על איסור גזל, שכן אם הם יחתמו על השטר אז יהיה הפסד ממון לראובן. לדעת חכמים אדם הנמצא בסכנת נפשות שמאיימים עליו לחתום שקר, יכול להציל עצמו בממון חברו ולחתום על השטר, ואילו לדעת רבי מאיר עליהם להיהרג ולא לחתום שקר משום שבחתימתם הם גוזלים את ראובן, ואסור לאדם להציל עצמו ממוות באמצעות ממון חברו שכן איסור גזל לדבריו הוא איסור חמור כאחד משלושת העבירות החמורות.<sup>15</sup>

במקום אחר בגמרא<sup>16</sup> מסופר שרבי יהודה ורבי יוסי הלכו בדרך. לפתע, נתקף רבי יהודה ברעב חזק שבעקבותיו הוא חטף את הארוחה של הרועה שהיה איתם. על כך העיר לו רבי יוסי. כאשר הם הגיעו לעיר, נתקף רבי יוסי בערב חזק, אז הביאו לו בני העיר אוכל להשביע רעבונו. על כך אמר לו רבי יהודה: "אני קיפחתי את הרועה ואתה קיפחת את העיר כולה".

לדברי הרב יעקב עטלינגר,<sup>17</sup> רבי יהודה ורבי יוסי נחלקו בשאלה אם איסור גזל נדחה בפני פיקוח נפש - רבי יהודה סבר שאדם כמוהו הנמצא בסכנה שאם לא יאכל הוא ימות, יכול לגזול את הארוחה של הרועה, משום שמותר להציל את עצמו בגזל ממון חברו.<sup>18</sup> אך רבי יוסי שהעיר לו סבר כדעת רבי מאיר, שאין איסור גזל נדחה בפני פיקוח נפש. לכן, כשבני העיר הביאו אוכל לרבי יוסי שנתקף ברעב, אמר לו רבי יהודה שהוא לא רואה הבדל בין מקרה זה בו בני העיר נתנו מרצונם אוכל לבין מה שהוא עצמו עשה שחטף את האוכל של הרועה, שלשיטתו זה מותר.

מעשה נוסף מובא בגמרא<sup>19</sup> ממנו יש ללמוד על הימצאותה של מחלוקת זו: "מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מליבו". הרופאים טענו שהתרופה למחלתו היא שתיית חלב עז. כאשר חכמים נכנסו לבית החולה לביקור חולים, הם נדהמו לראות את העז בבית, ויצאו מהבית בטענה: "לסטים מזויין בביתו של זה, ואנו נכנסין אצלו?!" האיסור עליו הצביעו

<sup>9</sup> תוספות (בבא קמא ס ע"ב ד"ה מהו). כן סבר הרא"ש (בבא קמא פ"ו סימן יב); ים של שלמה (בבא קמא פ"ו סימן כז).

<sup>10</sup> שולחן ערוך (ח"מ סימן שנט סעיף ד). כ"כ טור (ח"מ סימן שנט).

<sup>11</sup> שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סימן סג). אולם, יש להעיר על כך מדברי פלפולא חריפא (ב"ק פ"ו סימן יב אות ח) שהבחין בין הצלת עצמו שחייב לשלם להצלת אחרים שאינו חייב לשלם.

<sup>12</sup> רא"ש (בבא קמא פ"ו סימן יב); פרשת דרכים (דרך החיים, דרוש תשעה עשר); שו"ת בנין ציון (ח"א סימן קסז).

<sup>13</sup> כתובות (יט ע"א); סנהדרין (עד ע"א).

<sup>14</sup> כתובות (יח ע"ב-יט ע"א).

<sup>15</sup> רמב"ן (כתובות יט ע"א ד"ה הא דאמר). ראו גם: ירושלמי (עבודה זרה פ"ב ה"ב); מראה הפנים (שם ד"ה לא סוף).

<sup>16</sup> יומא (פג ע"ב).

<sup>17</sup> שו"ת בנין ציון (סימן קסט).

<sup>18</sup> בכך מיושבת קושיית חתם סופר (או"ח סימן רח); מובא גם אצל מהר"צ חיות (יומא פג ע"ב ד"ה גמ'), שהקשה כיצד רבי יהודה עשה כן והרי אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו.

<sup>19</sup> בבא קמא (פ ע"א).

## רעיון בפרשה

### נתנאל אוירבך

חכמים הוא האיסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל שמזיקה את השדות ובכך עובר המחזיק בהמה דקה באיסור גזל. דברי חכמים קשים, מדוע הם התנגדו לדרך רפואה זו, הרי החולה מצוי בסכנת נפשות והותרו לו כל איסורים ובכללם איסור החזקת בהמה דקה שהוא משום איסור גזל?

התשובה פשוטה, אותו חסיד הוא רבי יהודה בר אילעאי,<sup>20</sup> המופיע בשי"ס בתור רבי יהודה סתם, והוא עצמו סבר שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, כפי שאכן אירע לו כשהלך בדרך ונתקף ברעב וגזל את האוכל של הרועה. לכן כאשר חלה והיה בסכנת נפשות הוא התיר לעצמו להכניס בהמה דקה לביתו ולא לחשוש לאיסור גזל. אך החכמים שנכנסו אליו הלא המה רבי מאיר ורבי יוסי הסוברים שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, שכן לדבריהם גם במקום בו האדם נמצא בסכנת נפשות אסור לו לגזול את חברו.<sup>21</sup>

נמצאנו למדים שמחלוקת רש"י ותוספות הלא היא מחלוקת התנאים בגמרא, בשאלה אם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו במקרה והוא נמצא בסכנת נפשות.

כאמור, הביסוס ההלכתי לדברי רש"י נשען על השיטה הסוברת שאיסור גזל הוא איסור חמור כאחד משלושת העבירות החמורות עליהם יש למסור את הנפש.<sup>22</sup> ואכן מצאנו שהשוו חז"ל את איסור גזל לאיסור רציחה, באומרם: "כל הגוזל את חברו שווה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו",<sup>23</sup> וכן "כל הגונב הרי זה שופך דמים".<sup>24</sup> לפיכך, כשם שאסור להציל עצמו באמצעות רציחת חברו כן אסור להציל עצמו באמצעות גזל ממון חברו.<sup>25</sup> אך לדעת התוספות חיובו של אדם להציל את חברו אינו מסתכם רק שהוא עצמו יציל אותו בגופו, אלא גם ממונו משועבד להצלתו, כמו לשכור חברת הצלה להצלת חברו,<sup>26</sup> אך לאחר ההצלה תוחזר לו ההוצאה הכספית.<sup>27</sup>

האם התוספות התעלמו מדברי חז"ל שאיסור גזל הוא איסור חמור שיכול להביא את הנגזל לידי מוות? מדוע הם התירו לגזול את חברו ולא להתייחס למצב שאליו הוא יכול להגיע?

התשובה נעוצה במקרה שהובא לידי הרב חיים דוד הלוי אודות אדם שחברו הפקיד אצלו סכום כסף רב. כעת הוא שואל את הרב:

מצבי דחוק מאד כרגע, אני מתבייש לפנות לצדקה, בשבילי זה פיקוח נפש ממש. האם מותר לי לקחת כספו של אותו אדם לשם הצלתי, והלא פיקוח נפש דוחה כל התורה כולה.<sup>28</sup>

על כך ענה לו הרב, שאמנם התוספות התירו לאדם להציל עצמו באמצעות ממון חברו ולאחר מכן לשלם על כך, אך גם לדבריהם אם הדבר יגרום לפיקוח נפש של חברו אזי אסור לו להציל עצמו בממון חברו. לפיכך יתכן וההיתר של התוספות שאדם יכול להציל עצמו בממון חברו הוא רק שחברו הוא עשיר ולא יוכל לבוא לידי עניות מכך, אך אם הוא עני אסור להשתמש בממון שלו להצלת עצמו.

כאמור, להלכה פסק השולחן ערוך<sup>29</sup> כדעת התוספות שאדם רשאי להציל את עצמו באמצעות שימוש בממון חברו, אך לאחר מכן עליו לשלם לחברו. אך הרשב"א<sup>30</sup> והראב"ד<sup>31</sup> סברו שהמציל עצמו בממון חברו אינו חייב לשלם לו

<sup>20</sup> ראו: חסדי דוד (פאה פ"ג הי"ג ד"ה מעשה בחסיד).

<sup>21</sup> ראו: מאירי (בבא קמא פ"א ד"ה אע"פ שבמקום; שיטה מקובצת, שם, בשם המאירי); שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תניינא ח"ג סימן ד); שו"ת יביע אומר (ח"ד חו"מ סימן ו אות ב). לביאורים נוספים, ראו: שו"ת אבני נזר (חו"מ סימן קצג ד"ה ומ"מ נראה); עלי תמר (סוטה פ"ט הי"ד אמרו על ר"י). יש לציין לדברי יפה מראה (סוטה פ"ט הי"י) שלא מדובר היה על סכנת נפשות ולכן הותר לרבי יהודה; הובאו דבריו בפרדס יוסף (פרשת בראשית א, א ד"ה ועיין בבא קמא).

<sup>22</sup> שו"ת בנין ציון (סימן קסט); שו"ת שואל ומשיב (מהדורה תניינא ח"ג סימן ד).

<sup>23</sup> בבא קמא (ק"ט ע"א).

<sup>24</sup> מסכת שמחות (פ"ב ה"ט).

<sup>25</sup> שו"ת מהרי"ח או"י (סימן קמב); ידי משה (סימן ז פז ע"א); שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן א); שו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סימן שמו); שו"ת מהרש"ם (ח"ה סימן נד).

<sup>26</sup> סנהדרין (עג ע"א); רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"א הי"ד); שולחן ערוך (חו"מ סימן תכו סעיף א).

<sup>27</sup> יד רמ"ה (סנהדרין (עג ע"א ד"ה תניא).

<sup>28</sup> שו"ת עשה לך רב (ח"ז סימן סב). ראו גם: שו"ת עשה לך רב (ח"ט סימן כח-כט).

<sup>29</sup> שולחן ערוך (חו"מ סימן שנט סעיף ד; חו"מ סימן שפ סעיף ג).

<sup>30</sup> שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן יז).

<sup>31</sup> ראב"ד (הל' חובל ומזיק פ"ח הי"ד).

## רעיון בפרשה

### נתנאל אוירבך

אח"כ, שכן אדם חייב להציל את חברו המצוי בסכנת נפשות ולצורך כך גם הממון שלו משועבד להצלת חברו והתורה היא זו שהקנתה לו את הממון עבור הצלתו.<sup>32</sup>

הש"ך<sup>33</sup> ערך הבחנה בין שני מקרים ולאור דבריו אפשר להבין את הדעות השונות - במקרה שהאדם מציל את עצמו מסכנה באמצעות ממון חברו, כגון שמכריחים את האדם לתת כסף סתם ואם לא כן יהרגו אותו, והוא נתן את הכסף של חברו, הדבר אמנם מותר אך הוא צריך לשלם אח"כ לחברו.

אך במקרה בו הממון הוא זה שגורם לסכנת נפשות, כגון שמכריחים את האדם לתת דווקא את הכסף של חברו ואם לא כן הוא ימות, אז הוא אכן פטור מלשלם אח"כ, כי הממון של חברו משועבד להצלתו. ואכן, בגמרא<sup>34</sup> מתואר מקרה בו עלו לספינה אנשים שאחד מהם העלה גם את החמור שלו. מכובד המשקל, כמעט וטבעה הספינה. אחד מהאנשים דחף את החמור למים וכך ניצלו יושבי הספינה. לאחר שהגיעו לחוף מבטחים, תבע בעל החמור את חברו שדחף אותו למים, שישלם לו את דמי החמור. רבה פסק שאין כל תשלום משום שהחמור סיכן את יושבי הספינה ומותר לאדם להציל עצמו בממון חברו ואף לא לשלם על כך במקרה בו הממון של חברו הוא הגורם לסכנה.<sup>35</sup>

הבחנה זו התגלתה בבית-הדין של הרב יצחק ידידיה פרנקל, אליו הגיעו שני אחים שבימי השואה החביא כל אחד מהם בנפרד מטמון של כסף עד אשר תעבור המלחמה. כל אחד מהם ידע את מקום המחבוא של השני, אך נצר אותו בליבו. כאשר הופיעו הגרמנים, אח אחד ניסה להציל את עצמו ורכושו, והראה את מקום המחבוא של האח השני ובכך ניצל. האח התובע את כספו טען שהגרמנים איימו במוות על אחיו והוא להצלתו מסר את הממון שלו לידיהם, בכך אמנם מותר לו הדבר כשיטת התוספות אך עליו לשלם אח"כ לבעל הממון. אך האח הנתבע טען מנגד, שהגרמנים ביקשו ממנו את הממון של אחיו דווקא, ובכך הממון של אחיו הוא זה שגרם לו לסכנת נפשות ולכן הוא אינו צריך לשלם לאחיו.

<sup>32</sup> שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שיט). בביאור המחלוקת, ראו: אבן האזל (הלי חובל ומזיק פ"ח ה"ד).

<sup>33</sup> ש"ך (ח"מ סימן שפ"ח ס"ק כד). ראו גם: ים של שלמה (בבא קמא פ"י סימן נב); הפלאה (כתובות י"ט ע"א על תוס' ד"ה דאמר).

<sup>34</sup> בבא קמא (ק"ז ע"ב).

<sup>35</sup> שיטה מקובצת (בבא קמא ק"ז ע"ב) בשם הרב יהונתן ובשם הרמ"ך; רמב"ם (הלי חובל ומזיק פ"ח ה"ו). להשלכה מעשית מדין זה, ראו: שו"ת מהרשד"ם (ח"מ סימן שמד).